

נגד פלאקוס

1 השני לסיאנוס וכו', כלומר: הצורך השני שעמד על היהודים אחרי סיאנוס היה פלאקוס. על שנאתו של סיאנוס, המיניסטר של הקיסר טיבריוס, ליהודים, על הצרות שהסב להם ועל העונש הקשה אשר לקה בו, כתב פילון בספר מיוחד שקדם לספר „נגד פלאקוס” ואבד במשך הזמן. על כך מעיד גם הסעיף האחרון של ספרנו: „יסורים כאלה באו גם על פלאקוס וכו'”. גם — לרבות את סיאנוס אשר נהרג על ידי הקיסר טיבריוס בשנת 31. — פילון מעיד בספרו „המלאכות אל קאיוס”, כי טיבריוס רדף את היהודים בימי חייו סיאנוס, ואת האשמה הוא תולה במיניסטר שונא היהודים. נכלי סיאנוס הם, איפוא, אשר נרמו לנרוש היהודים מרומי בשנת 19 לספירת הנוצרים. אחרי מותו של סיאנוס הוטב יחס הקיסר ליהודים. ויתכן, שגם תעלולי פילאטוס, המפקח הרומי ביהודה, עמדו בקשר עם סיאנוס, שכן לאחר הרצחו של זה נשתנה מצב היהודים לטובה גם ביהודה, והמפקח הרע נתפטר ממשרתו. על רדיפות היהודים בימי טיבריוס ראה גם את מציטוס *Annales II 85*; סוויטוניוס, חיי טיבריוס 36; יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים י"ה, ג' ה'.

השם המלא של נציב מצרים היה: **Aulus Avillius Flaccus**

כעדות הכתובת היוניות שנמצאו במצרים, ראה שירר, קורות עם היהודים (גרמנית) חלק א', הוצאה ד' עמ' 496, הערה 159. ואין להחלימו בפומפוניוס פלאקוס, נציב סוריה, שהיה ירידו של אנריפס נכד הורדוס (יוסף ב"מ קמ" י"ה, ו', ב"ג') על אוויליוס פלאקוס יודעים אנו רק מה שמספר פילון בספר הזה.

2 פלאקוס זה נמנה על ידי טיבריוס. גם סוויטוניוס, חיי טיבריוס 46, מספר, שטיבריוס קרא לאנשים הנכבדים מכני לויתו בשם כבוד: סיעת הירידים (*classis amicarum*). פלאקוס נמנה, איפוא, על הסיעה הזאת.

היברוס (*Hiberus*), עבד משוחרר של הקיסר טיבריוס. בשנת 32 לספנה"נ נמסרה להיברוס באומן ארעי הנהלת המדינה במצרים (דיון קאסיוס

- LVII, 19, 6). הוא מת אחרי זמן קצר, ובסוף שנת 82 או בראשית שנת 83 (כרעת ווילריך בכ"ע 399, Clio III) נתמנה פלאקוס לנציב מצרים.
- 3 בענייניה של מדינת מצרים וכו'. מצרים הייתה מדינה קלאסית בבחינת הלשכות (Bureaukratie) המפותחה מאד בארץ זו. הדבר בא במסורה עוד מתקופת מלכי פרעה והתלמיים כפי שמתחור מן החומר הפאפירולוגי המרובה המכיל רשימות מדויקות של מסים וחשבונות רשמיים שונים. מספר הפקידים גם באיזה עירה נדחת היה רב מאד לערך. השוה למשל את „פאפירוס זנון“ שנתגלה בזמן האחרון. בו נזכרים פקידים מפקידים שונים שבאיזה כפר בעבר הירדן.
- 4 את האספות והחברות הרתיות (כיונית *Etaigia, synodos*, *θιασος*) ברומית: *Collegium, conventus*) בטל כבר יוליוס קיסר, כי תחת המסוה של טקסי הדת נקשרו קשרים מדיניים המסוכנים לקיסרות הרומית (סוויטוניוס, חיי יוליוס 42). אסור האספות נתחדש בימי אבנוסטוס (סוויטוניוס, חיי אבנוסטוס 32), ורק קהלות היהודים יצאו מן הכלל בנדון זה (יוסף ב"ם, קדמ' י"ד, י', ח'). וכיוון זה של היהודים הנביר את שנאת שכניהם אליהם.
- 8 בחמש השנים, ובכזו מסוף שנת 82 או מראשית שנת 83 עד למות טיבריוס בשנת 37. עיין הערה לסע' 2.
- 9 הקיסר טיבריוס (*Tiberius Claudius Nero*), מת בששעשר ירח מרץ שנת 37 לספח"נ.
- בבטוי בניו של טיבריוס מתכוין הסופר לטיבריוס (*Tiberius Nero Gemellus*) בנו של דרוסוס בן טיבריוס קיסר. טיבריוס הצעיר שעליו מדובר בסעיף הנא היה איפוא נכדו האמתי של הקיסר, כי דרוסוס היה מיוצאי חלציו, בעוד שגרמניקוס, אבי קאיוס, לא היה אלא בנו המאומץ של טיבריוס קיסר. — אמו של קאיוס הייתה אנריפינה אשת גרמניקוס. היא שנאה מאד את טיבריוס, כי חשדה בו שגרם למיתתו החטופה של גרמניקוס בעלה (שנת 19). סיאנוס הפיח את אש הקנאה והתחרות במשפחת הקיסר טיבריוס, ובסופו של דבר נדונה אנריפינה לגלות. היא מתה בגולה בשנת 33. פלאקוס עשה איפוא יד אחת עם סיאנוס להשמיד את בית גרמניקוס, ואף־על־פיכך לא נכשל בהכשל סיאנוס בשנת 31, כי רחוק היה מכלי סיאנוס נגד טיבריוס עצמו, וטיבריוס ידע להבחין בין סיאנוס החייב ובין רעי סיאנוס לשעבר המסורים לקיסר בלכם. —
- משפט מות — לאו דוקא, הכונה היא שעינווי הגולה החישו את מות האלמנה העובה אנריפינה.

שתי כתות היו בין החצרונים בימי טיבריוס, אחת תמכה בקאיוס והשתדלה להשפיע על הקיסר, כי יכתירנו ליוורש אחריו, והשניה התנגדה לקאיוס ושאפה לפעול לטובת טיבריוס בן דרוסוס, נכד הקיסר. על כתיה זו נספח כנראה גם פלאקוס.

11

מאקרון (Naevius Sertorius Macro) אחרי מותו של סיאנוס בשנת 31 ירש מאקרון את משרתו הגבוהה כמפקד הפלוגות של שומרי ראש הקיסר. מקיד עליון כזה (שנקרא ברומית praefectus praetorio), אשר מימי טיבריוס ואילך חייב היה להמנות על מעמד הפרשים, השפיע במדה מרובה על מהלך הענינים בטרינה, וביחוד בחצר הקיסר. מאקרון השתמש בהשפעתו לטובת קאיוס.—יש להזכיר גם את דברי טציטוס (Annales VI, 50) על מאקרון בקשר עם מותו של טיבריוס קיסר. תחלה מת הקיסר, לפי ספורו, רק מיתה מדומה, שכן טיבריוס התעלף והאנשים חשבוהו למת ומהרו לברר את קאיוס כשליט חדש. והנה התערר טיבריוס ופקח את עיניו, מיד צוה מאקרון לחנקו בשמיכות עד יציאת נשמה, וככה החיש באופן ישר את שלטונו של קאיוס. יתכן כי לכך מתכוין פילון באמרו כי לפי השמועה גרם מאקרון יותר מכלם להמלכת קאיוס. אך ספוריהם של סופרים אחרים סותרים את דברי טציטוס, השהו יוסף ב"מ, קדמ' י"ח, (לספורו יש אופי אנדי) וסוויטוניוס, חי טיבריוס, 78.

פון ישלח קאיוס יד בן זכו, טיבריוס שהיה חשדן מטבעו כאילו חזה מראש את גורל טיבריוס נכדו, כי סופו לפול בידי קאיוס הלושב צניעות ושבע תועבות בלבו. לפי טציטוס (Annales VI, 46), פנה טיבריוס פעם אחת אל קאיוס במעמרו של טיבריוס הצעיר ואמר אליו בזה הלשון: „אתה תהרוג אותו (ז"א את טיבריוס נכדי), וסופך שתהרג בידי אחרים“.

12

על סופו של מאקרון מסופר בפרוטרוט ב„המלאכות אל קאיוס“ סע' 59 וכו'. תחלה חפץ קאיוס להפטר ממאקרון בדרך כבוד, וכבר הועידו לנציב מצרים במקומו של פלאקוס (דיון קאסיוס LIX, 01), אך לא נסתייע הדבר. אפשר שמאקרון עצמו השתמט מזה מתוך ידידותו לפלאקוס אשר קאיוס חפץ להדיחו ממשרתו. על כל פנים נתרופפה עמדת פלאקוס עוד בימי מאקרון. (עיון הסעיף הבא).

14

15

ועל כלם עולצים המצרים וכו'. על הקוים האופיניים האלה של אנשי מצרים מעידים גם סופרים אחרים. לפי קורטיוס (5, IV) שואפים המצרים למהפכות. דומה לזה היא דעת סנקה (Seneca ad Helviam 19, 5). גם הסופר אמיאנוס מרצלניוס (Ammianus Marcellinus XII, 11) מרגיש, שאנשי מצרים

17

מחוללים מהומות באין כל סבה חשובה. רוח מרדים ושאיפה לשפוד דם מיחס
דיון קאסיוס (Dio Cassius XXXIX, 58) ביחוד לאנשי אלכסנדריה. השוה גם
דיון קאסיוס LI, 2.

10 כבבית החזיון וכו': מן הראוי להעיר, שבספרי פילון, וביחוד
בספריו ההיסטוריים, חוזרות ונשנות השואות לקוחות מחיי התיאטרון (משחקי
הפיסוס, חזיונות תונה, רקודים וכדומה). טעמו של דבר הוא כי היהודים שבערים
ההלניסטיות — כפי שידוע לנו ממקורות שונים — היו מבקרים בבתי החזיון
היוניים, ורק בארץ ישראל נמנעו מזה. אבל גם שם נמצאו אנשים שלא שמו
לב לאסור אשר הוציאו בעלי התלמוד על הבקור בתיאטרון משום, מושב לעינים:
ומכאן הצורך להזהיר תכופות את העם מלכת ל"בתי תיאטראות ורקסאות". גם
במדרש מצויות דרשות המוקדשות לאסור זה. ואשר לפילון הנה הוא עצמו מעיד
עליו, שבקר במשחקי התחרות של המתגוששים (פילון, על חרות הצדיק סע' 28)
ובהצגת חזון התנגה מאת הטרגיקון אבריפידס (שם סע' 141).

20 דיוניסיוסיס וכו'. בעוד שפילון מרכה לספר לנו על לאמפון
ואיסידורוס גם בספר הזה וגם ב"המלאכות", אינו מוסר לנו פרטים חשובים
ע"ד דיוניסיוס זה שהיה כנראה אחד מן הדימוגים האלכסנדרונים. גם
בפאפירוסים על משפט צוררי ישראל לפני הקיסר קלודיוס (הפאפירוסים הוצאו
לאור בראשונה על ידי תיאודור דיינאד ואולריך ווילקן) נשתמרו רק השמות
של איסידורוס ולאמפון ואין זכר לדיוניסיוס. אמנם כלם היו בני חבורה אחת,
ובודאי מצא מין את מינו...

23 העיר אלכסנדריה אשר זכתה לאותות כבוד וכו'. יש
בזה הפרוה עצומה, כי מימי יוליוס קיסר ואילך נברכה אלכסנדריה לרעה מכל
הערים ההלניסטיות. אלכסנדריה היתה משוללת שלטון עצמי המיוחד לערים
האלה, וקרוב לודאי, שבכלל לא היתה מועצת העיר (כולי) קימת באלכסנדריה.
לשלטון הרומי היה אופי צבאי יותר מאשר אזרחי, והנציב לא היה ממעמד הסנטורים
(כמו למשל בסוריה), אלא ממעמד הפרשים (כמו ביהודה הקטנה). הנציב משל
בחוקיקר, והיה מוכן לרכא כל נסיון מרד מצד אוכלסי המדינה הנוטים למהומות.
מאידך ניסא היו גם מקרים שבני בית אבנוסטוס הראו אותות חבה לעיר
אלכסנדריה, כגון גרמניקוס שחלץ כשנת בצורת (שנת 19 לפי הספירה הרגילה)
הרבה תבואה בין יושבי אלכסנדריה. ראה יוסף ב"מ, "נגד אפיון" ב', ס"ג
וסוויטוניוס, חיי טיבריוס סע' 52. — על תשוקתו של קאיוס לבקר באלכסנדריה
ראה, "המלאכות" סע' 388. אמנם זאת לא היתה אחכה שאינה תלויה בדבר, כי
קאיוס קוה להערצה אלהית מאת יושבי העיר (ראה שם). "אהבת" קאיוס לעיר

היא היתה איפוא התוצאה של התאלהות, וזו לא באה אלא לאחר זמן. מכאן שפילון מערבב מוקדם במאוחר.

הורדוס אנריפס בן אריסטובולוס בן הורדוס המלך נולד בשנת 10 לפני ספ"ג והתחנך ברומי בחצר הקיסר. שם התרעה עם קאיוס. טיבריוס קיסר הכוש את אנריפס במאסר, כי נודע לו, שאנריפס הביע את משאלת לבו, שטיבריוס ימות וקאיוס ימלוך תחתיו. אנריפס היה הכוש במאסר כחצי שנה ומיד לאחר מות טיבריוס נשתחרר על ידי קאיוס וקבל את מדינת פיליפוס בן הורדוס (כוש), ארגוב, חורן, גולו, פסיס וארץ יטור) שמת בשנת 34, ואת מדינת ליסאניאס (אבל במחוז הלכנון, ראה יוסף ב"מ קדמ' י"ח, ו', י'). אנריפס לא אץ לעזוב את קאיוס וידידו כל עוד היה הלז בריא בנופו ובנפשו; ואד כשנה וחצי לאחר קבלו את המדינות הנזכרות ואת הכנוי מלך, היינו בסתו שנת 38, נסע לארץ יהודה, כדי לקחת בידו את רסן הממשלה. יש מקום להשערה, שהשנעון האלהי של קאיוס הוא שהניע את אנריפס לעזוב את רומי ואת ה"אל" החדש—המאורעות האלה נרמזים פעמים אחדות בכתב אנריפס אל קאיוס (המלאכות, סע' 286 וכו' וכו').

ל ר ו ח צ פ ו נ י ת. במקור נזכרות הרוחות שנקראות בשם אטסיות (etesiai) אלה הן הרוחות המתחדשות מדי שנה בשנה (מלשון etos =שנה), וביחוד הרוחות הצפוניות המנשבות מִ20 לירח יולי ונמשכות כחודש ומעלה (פליניוס, תולדות הטבע II 47, 124). רוחות אלה ערכו רב לספנות, ראה Neumann-Partsch Physische Geographie von Griechenland עמ' 95 וכו'. — אנריפס הפליג איפוא מרומי ליהודה בסוף יולי או באוגוסט שנת 38.

ד י ק י א ר כ י ה היא פו ט י א ו ל י (Puteoli) בקרבת ניאפוליס פוטיאולי וברונדיסיום היו החופים הראשיים שמהם הפליגו הספינות מאיטליה לארצות המזרח ולהפך. השוה למשל יוסף ב"מ „חיי יוסף" סע' 16. האי פארוס נמצא במערב החוף הגדול שבאלכסנדריה, ורצועה בצורת סוללה חברתו ליבשה. המקום היה נוח מאד למענן ספינות. מגדל האור שבאי פארוס היה מהולל מאד ונחשב כאחד מ„שבעת פלאי העולם".

בעל אכנסניה של אנריפס היתה, לפי ההשערה, אלכסנדר ליסימאכוס האלאבארד (פקיד עליון לגבית מס) היהודי באלכסנדריה. האלאבארד היה אחיו של פילון, ואביו של טיבריוס אלכסנדר המומר, מי שהיה אתרי כן נציב מצרים. בין בית הורדוס ובית האלאבארד שררו יחסי ידידות, יחסי משפחה (יוסף ב"מ קדמ' י"ט, ה', א'), ויחסי ממון (שם י"ח, ו' ג'). מכאן גם חבת פילון לאנריפס, שהיה לה, כאמור, גם אופי פרטי.

25

26

27

- 28 אנרימס נסע לרומי אל הקיסר טיבריוס כפעם האחרונה כשנה לפני מות טיבריוס, לפי דברי יוסף ב"מ (קדמ' י"ח, ה', ג'), ובכח באביב שנת 36.
- 29 בימי פילון היתה לה לאנטישמיות מסורה עתיקה במצרים, שהרי כבר הכהן המצרי מנתון, שחי במאה השלישית לפני ספה"נ, כתב דברי שטנה על היהודים, במדה שיש לסמור בנדרן זה על עדותו של יוסף ב"מ בספרו „נגד אפיון“, ואפשר שפילון התכוין עוד לתקופת פרעה בדברו על השנאה העתיקה של המצרים ליהודים.
- 33 כמעט כבטויים אלה עצמם מתאר סנקה את המצרים: „מדינה של פטפטמים המגלים כשרון גדול בהעלכת הנציבים... הם מוצאים חפץ גם בהלצות שסכנה כרוכה בהן“ (6, 19 *Seneca ad Helviam*).
- 34 משחקי המימוס עם ההעויות והכדיחות הנסות הקשורות בהם היו חביבים מאד על ההמון בתקופה ההלניסטית. במשחקים אלה השתמשו גם כדי להתלוצץ באנשים בודדים וגם במעמדות ועמים שלמים וכדומה. ענין רב ימצא הקורא העברי בשירידי המימוס אשר הוצג בקיסריה ש"נ הים התיכון בארץ יהודה בימי האמורא אבהו (מאה ג' לספירה הרגילה). במימוס זה לעגו היונים מקיסריה למנהגי היהודים השומרים שבת ושביעית (מדרש איכה רבתי, פתיחה י"ז, הוצאת בובר עמ' 14). ההלצות טפלות הן ומתאימות לטעמו הנס של ההמון. עיין גם „המלאכות“ ע' 42. הקיסר קאיוס, שהיה בעל טעם אוסתטי פגום, הנהיב יתרה לכדיחות הנסות של המימוס. — מעוררת ענין העובדה, שהאמורא ריש לקיש מצא במשחקי מימוס צד לטובה, לגבי ההמון של הולכי בטל. הוא אומר: „צריכים אנו להחזיק טובה לאומות העולם, שהם מכניסים טומסין לבתי טרטיאות (תיאטראות) ולבתי קרקסאות שלהן ומשחקים בהן, כדי שלא יהיו משיחין אלו עם אלו, ויבואו לידי קטטה בטלה“ (מדרש בראשית רבא פ', א').
- 36 לרעת ווינדלנדר (*Paul Wendland, Hermes XXX 177*) היה מחזה ההתוליים המתואר בפרק הזה חקוי למשחקי הוללות שהיו רגילים להתקיים בחגיגות סאטורנאליה. אולם רייד, שכתב ספר יסודי על המימוס בכלל, (*Reich, Neue Jahrb. für das Klassische Altertum VII, 728*) סובר שזהו סתם חיקוי לאחר ממחזות ההלצה שהיו ידועים בעת ההיא. כרם, אין צורך בכל ההשערות האלה, כי המצריים נופם יכלו להמציא „דברי חכמה“ כאלה, שכן היו מוכשרים מאד בהמצאת מהללות וגדופים לפי סנקה (ראה הערה לסע' 33).
- 39 בתקופת פילון היתה יהודה במדה ידועה חלק מן המדינה הרומית סוריה. המשגיח (פרוקרטור) הרומי ביהודה היה תלוי בדעת הנציב (לגאטוס) הסורי בעניני צבא. לפרקים התערב אפילו הנציב הסורי באופן ישר בעניני

מדינת היהודים. על היחס המשפטי שבין יהודה וסוריה ראה שירר, קורות עם היהודים (גרמ') חלק א', הוצאה ד', עמ' 464 וכו'.

מריז' פרו, ארונו. המלה הארמית היא היתה בודאי שגורה בפי היהודים שדברו לרוב ארמית. אמנם פילון לא ידע את השפה הזו, כשם שלא ידע גם את השפה העברית (ראה ספרי הגרמני על הבאור האלגורי של פילון איש אלכסנדריה עמ' 20 וכו'), ולכן מביא את המירוש למלה זו בשם אחרים ("לפי שאומרים"). אפשר שהמצרים שמעו את המלה "מרו" מפי היהודים שברכו בה את המלך היהודי ברחובות העיר אלכסנדריה.

מימי קאיוס קאליגולה התחיל הסינט הרומי, כמובן במצות הקיסר, לתת זכויות כבוד ממדרגה סינטורית (פריטורית או קונסולרית) למלכים בעלי ברית רומי. כבודים כאלה קבל אחר כך גם אנריפס השני (דיון קאסיוס LXVI, 15) אנריפס הראשון וזה תחלה לכבוד פריטור, ובראשית מלכותו של הקיסר קלודיוס — גם לכבוד קונסול (דיון קאסיוס LX 8). הזוכה בכבודים כאלה רשאי היה לשבת בין חברי הסינט הרומי בעת החגיגות וכדומה, ולשאת את אותות הכבוד המיוחדים למעמד הסנטורים. ראה מוססו, המשפט המדיני של הרומיים (גרמ') חלק א', עמ' 373 וכו'.

ההמוז המתוז והנוח וכו'. פילון מבחין בין הדימונים באלכסנדריה והאמפוסה הנמשך אתריהם, ובין האזרחים השלויים והשקטים המואסים בחוץ־לארץ המהומות (ראה למטה סע' 141). גם המחבר של ספר תשמונאים ג' (ג', ח') מבדיל שכבה של אזרחים מתונים וישרים בין אנשי אלכסנדריה.

בתי כנסיות היו במצרים כבר במאה השלישית לפני ספח"נ, כפי שמתברר מתוך הכתובת של בית הכנסת אשר נתגלתה במקום סכדיה בקרבת אלכסנדריה מימי תלמי ג'. ביחוד היה מהולל ומפואר בית הכנסת הגדול באלכסנדריה. ראה עליו "המלאכות" סע' 184. וההערה.

מסעות לוב. מעלות או מעלת Καταβαθμός לוב הוא מקום החוף המבוצר שע"ג הים התיכון. החוף הזה היה הנבול המערבי של מדינת מצרים בכל תקופת התלמיים. השהו פליניוס, תולדות הטבע v, 38 וכו'; ראה גם סטראבון 791 ובמקומות שונים. שם החוף קעת אבאבאה אסילום.

עד לנבול כוש. מן המאפירוסים ידועה לנו המושבה הצבאית של היהודים ("הילא יהודיא") ביב (אלפאנטינה) על נבול כוש עוד מתקופת פרס. למאה רבוא. לפי יוסף ב"מ (מלחמ' ב', ט"ז, ד') היה מספר כל תושבי מצרים הוץ מאלכסנדריה שבעה מיליון וחצי. אוכלסי היהודים במצרים הגיעו אפוא לשנים עשר אחוזי ביחס לכל תושבי הארץ. יש להזכיר, כי במדינת

40

41

43

מצרים אשר בה השתלטה הלכברות מאד היו רשימות העם מדויקות, ופילון, כאחי האלאבארד היהודי (ראה הערה לסע' 27) ידע להשתמש ברשימות אלה. ולכן אין לפקפק, שהמספר הנמסר כאן מתאים בקירוב למציאות, אף כי המספר של מליון הוא כמובן „מעוגל“.

מאריה (Marea, Maria), שם יאור ועיר במחוז המצרי Mareotis לא רחוק מאלכסנדריה. מעניין הדבר, שגם בתרגום יונתן לבראשית י', ויג נזכרת מאריה ולוב זו אחרי זו. ומצרים הולידו, וית מריוטאי = Mareotae (אנשי מאריה) וית ליוקאי (=לובקאי, אנשי לוב).

המאמר האחרון של הסעיף הזה מתאים למה שכותב סטראבון, (מובא אצל יוסף ב"מ קדמ' י"ד, ז', ב') שאין ארץ בעולם אשר לא פרצו בה היהודים במאד מאד. השוה גם את חזון הסיבילה היהודית ג', רע"א: „כל היבשה וכל הים ממד מלאו“.

פילון הוא הראשון שהשתדל לפתור את השאלה של מולדת היהודים בארצות פזוריהם. השאלה היא, אם אפשר ליהודי להיות אזרח טוב המתמכר למולדתו באשר היא שם בלא להתכחש למולדתו ההיסטורית העתיקה. פילון פותר את השאלה ההיא בהתאם ליחסי זמנו. כי אם למשל באה איוו עיר גדולה, כאתונה וקורינתוס, ויסרה מושבה באחד האיים הרחוקים, היו המתיישבים רואים בעיר מוצאם את המטרופולין שלהם והשתתפו בחנינותיה על ידי צירים. בדרכים שונים השתדלו לשמור על הקשר עם המטרופולין. מקום התישבותם החדש נחשב בעיניהם למולדתם. כיוצא בזה הוא, לפי פילון, יחסם של היהודים לא"י מצד אחד ולמדינת מגוריהם מצד שני. ציון היא המטרופולין הקדושה, ואלכסנדריה, למשל, היא מולדתם החדשה. השוה את מאמרי „החנוד היהודי במצרים בתקופת ההלניסטית“ ב„דבר המורה“ חרצ"א גליון ג'—ד' עמ' 31 וכו'.

לא עליון. הסופר משתמש כאן בכטוי ה„שוה לכל נפש“, כי גם האליינים העריצו את אל עליון (θεὸς ὑψιστος), גם בתקופת המקרא (ראה בראשית י"ד, י"ח וכו') וגם בתקופת ההלניסטית. ראה את מאמרו של Cumont ב- *Realencyclopädie des Klassischen Altertums* הוצאה ב' ערך Hypsistos ואת הספר: Bousset-Gressmann, *Die Religion des Judentums* עמ' 310. ראה גם ה„מלאכות“ סע' 157, 278.

לערים אחדות באו וכו'. לפי יוסף ב"מ הומין אלכסנדר הנדול, מיסד העיר אלכסנדריה, את היהודים לבוא לעיר זו ולהשתקע בה („נגד אפיון“ ב', ל"ו). השוה גם שם מ"ב, ע"ב ומלחמת היהודים ב', ח' ז'; קדמ' י"ב, א', א'). כמו כן מחליט יוסף ב"מ שיהודי אנטיוכיה באו לעיר זו בימי סליקוס מיסד העיר, ומידיו קבלו את זכויותיהם („נגד אפיון“ ב', ל"ט).

45

46

פילון מדגיש במקומות שונים את הערד החנוכי והמוסרי של בית הכנסת (ראה לדוגמא „חיי משה“ ב', קמ"ז). ואשר לאמנת היהודים לגבי השליטים חשובה העובדה, שהיהודים הקדישו לכבודם עטרות, מצבות ושלימים והעמידו את הנדבות האלה בבית הכנסת („המלאכות“ סע' 133). יש גם שנקראו בתי כנסיות על שם המושל, כגון בה"כ העתיק שבסכריה אשר עליו היו חרותות המלים „לכבוד המלך הלמי והמלכה בריניקי אחותו ואשתו וילדיהם (בנו) היהודים את בית הכנסת“. עיין צ'ריקובר, היהודים והיונים בתקופת ההלניסטית עמ' 281. אכן פקחות מרובה היחה בזה, שהמצריים השתמשו בהערצת הקיסר כביכול, כדי לחפות על מעשי נבלותם, כי להסיר את הפסילים מתוך בתיהכנסיות — בכך היחה סכנה צפויה גם לצביב משום „עלבון הוד מלכות“ (*Crimen laesae maiestatis*) לו גם היה בעצמו מתנגד לאונס רתי כזה. את התחבולה המוכנסת ההיא של האלכסנדרונים קורא וולהוזן „פקחות השטן“ (*teuflich gescheit*) עיין J. Wellhausen, *Jsraelitische Geschichte*, 4, 355 במטויו של וולהוזן משתמש רובנוב *Weltgeschichte d. Jüdischen Volkes II*, 391. פקודתו זו של פלאקום נותן ז'וסטר (*Jean Juster, Les Juifs dans l'empire Romain*, II, 7, 1) כפקודה הזאת אפשר לראות גלוידיעת הנציב, כי היהודים היו בכלל תמיד גרים וזרים באלכסנדריה, ולא היחה להם זכות אזרחים בעיר זו מעולם; או אפשר גם להכין את הפקודה באופן אחר, היינו שהנציב הפקיע את זכויות היהודים כעונש בעד „משע העלכת הוד מלכות“, ובכו על יסוד: *Crimen laesae maiestatis*. והפרוש הראשון עיקר, כי אילו בא הנציב להענישם מפני הטעם הנזכר היה מוכרח להזכיר במלים ברורות את משעם של היהודים. הוץ מזה יש פקפוקים משפטיים בנוגע לעונש ממין זה. עיין מומסן „חוק פלילי רומי“ (גרמ') II, 301. בצדק כותב איפוא ישראל אסטרוצר: „...ומשום זה עלינו לראות בפקודתו של פלאקום, לא עונש המוטל על הצבור, אלא נסיון לברור מעבו המשפטי של אותו הצבור כדי למצוא חן בעיני התושבים היוניים“ (ישראל אסטרוצר, לברור מצבם המשפטי של יהודי אלכסנדריה בתקופת רומי, עמ' 85). נמוק זה נמצא כפירוש בסע' 172. אפס, אין להסיק מזה שיהודי אלכסנדריה לא היו באמת אזרחי העיר, כמו שחושבים מלומדים שונים המאמינים יותר בדברי הנציב הרשע מאשר בדברי פילון („המלאכות“ סע' 184 ובמקומות שונים) ובפסק הדין שהוציא הקיסר קלודיוס לטובת היהודים בשאלה זו.

יוסף ב"מ (מלחמ' ב', י"ח, ח') מודיע, כי היהודים גרו ברובע ד' (דלתא), ובמקום אחר („נגד אפיון“ ב', ד') הוא אומר שהיהודים גרו בקרבת ארטון המלך סמוך לגדות הים עוד משנים קדמוניות. השכונה היהודית היחה איפוא

49

51

54

55

בחלק המזרחי-דרומי של העיר, סמוך ללשון היבשה לזכיאם, כי שם היה הרובע ד'. לזה מתכוין גם פילון במלים האחרונות של הסעיף הזה. אשר לרובע השני שגם בו גרו היהודים לפני הפרעות, אי אפשר לקבוע את מקומו מחוסר חומר היסטורי.

56 החוץ האלכסנדרוני לא הגיע עד לשכונה היהודית שבמזרח העיר (ראה יוסף ב"מ, נגד אפיון ב', ד'), ונדות הים בשכונה זו נועדו לבנין כוכים (קאטאקומבות) וכדומה. לכוכים האלה התכוין פילון בבטוי: קברי מתים. אבלי דרוסילה; קאסיוס אהב את אחותו דרוסילה יותר מכל אחיותיו. עם כולן היה חי חיי נאמפים לפי עדותו של סוויטוניוס (חיי קאליגולה 24), וכיחוד היה להוט אחרי דרוסילה עוד בהיותו עלם צעיר. כאשר מתה דרוסילה בקיץ שנת 38 הכריז קאיוס אבלי גדול בכל הקיסרות הרומית ואסר על הנלוו והרחיצה וכדומה ביום הזה בכל מדינות רומי. זכר דרוסילה הקדשה היה קדוש לו עד שהיה נשבע בשמה לפי סוויטוניוס.

57 האכר, הספן וכו', הכונה כנראה לאכרים, ספנים וכו' יהודיים, כי אילו בעלי המלאכה היוניים והמצריים יכלו לעבוד בשלום, אם הם עצמם לא הפריעו את המנוחה. בין היהודים היו כל מיני בעלי-מלאכה כידוע לנו מן התגליות השונות במצרים. גם בתלמוד נזכרים בעלי-מלאכה יהודיים שונים מאלכסנדריה (מס' סוכה נ"א, ע"ב; ערכין י', ע"ב; יומא ל"ה, ע"א).

60 פדיון נפשם. מצות פדיון שבויים היא אחת המצוות שהיהודים נזהרו בהן תמיד. קיום המצוה ההיא הרבה את מספר היהודים בתפוצות, כי בשעה שהובאו שבויים עבריים לאחד המקומות היו יהודי המקום מתאמצים לשחררם מיד. מיהודים משוחררים כאלה נתהוותה ביחוד הקהלה היהודית ברומי. עיין „המלאכות" סע' 155.

61 קבורת המתים נחשבה למצוה גדולה בין היונים. כנרין זה היתה השקפתם דומה לזו של היהודים („מת מצוה"). רק לנבי פושעים גדולים נמנעו מלקיים את המצוה הזאת. וככה אוסר קריאון בטרואגדיה של סופוקליס „אנטיגוני" לקבר את פולניקיס, כי מת כבוגר במלחמה. אבלי אנטיגוני אינה שמה לב לאסור זה שישא מאת אדם, ורוצה לקיים את החוק העלאי של הטבע ולזכות את המת בחסד האחרון. זהו הציר אשר עליו סובבת הטראגדיה הנ"ל. — ואשר לחשיבות הנדולה של „מת מצוה" אצל היהודים בתקופה קדומה השוה את ספר טוביה, פרק א'.

71 פסטים — שנאת מות, משחק מלים דומה לזה יש במקור היוני: $\tau\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\tau\eta\sigma\acute{\alpha}\nu\tau\omega\nu\dots \acute{\alpha}\tau\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\tau\eta\tau\alpha \mu\eta\gamma\iota\omega\acute{\alpha}\nu\tau\epsilon\varsigma$

הרב להושיע וכו'. שני הכינויים הנזכרים כאן: רב להושיע (soter) ונומלחסר (euergetes) ידועים הם ככינויים התלמיים. תלמי הא' נקרא בשם הלואי הראשון, ותלמי הנ' בשם הלואי השני. כינויים אלה עומדים בקשר עם ההערצה האלהית שנתנו למושלים בתקופה ההלניסטית, כי הכינויים האמורים הם רק שמות התואר, ואילו שם העצם הוא: אֵל (theos) ובכך: אל רב להושיע וכו'. האלכסנדרוניים שהיו חנפים מטבעם כינו בתארים האלהיים האלה אפילו את נציב המדינה (סע' 127).

הנגנארד, נגיד העם. המחרגם הלטיני מנג'אי שנה כאן שניאה נדולה במה שתרגם את המלה הזאת: *generis principem* והוסיף את הכאור, שהכונה היא ליליוס קיסר כלאבי בית אבנוסטוס. גם המחרגם הצרפתי דילונאי טעה במה שהעיר: *le genarque ou ethnarque dont il est ici question est sans doute Acylea* (הנגנארד או האתנארד אשר בו מדבר המסוק הוא בלי ספק עקילס). וזאת היא טעות נמורה, כי עקילס היה נציב רומי במצרים בימי אבנוסטוס. וכאן מדובר על שלטון יהודי. עיין יוסף ב"מ, קדמ' י"ט, ה', ב'. אמנם המחרגם מוסיף: עיין יוסף, "נגד אפיון". אבל בספר הזה אין זכר לעקילס. על הנגנארד או האתנארד שעמד בראש הקהלה היהודית ראה את ההערה הקרובה.

מאניום מאקסימוס (Magius Maximus) קבל את משרת הנציב במצרים בשנת 11 לספ"ה — מן המסופר כאן ע"י פילון יוצא, שבמקום נגיד העם (נגנארד, נקרא גם אתנארד, השווה יוסף ב"מ קדמ' י"ד, ז', ב'; י"ט, ה', ב') שעמד בראש הקהלה היהודית באלכסנדריה, באה מכאן ואילך מועצת זקנים (גירוסיה) והשלטון של נגיד העם נתבטל. ברם בפקודת הקיסר קלודיוס אצל יוסף ב"מ (קדמ' י"ט, ה', ב') נזכר שאבנוסטוס לא התנגד למני אתנארכים אחרי מות האתנארד היהודי במצרים שהיה בימיו, ובוה התקשו המלומדים (ראה שירר, חלק ג', הוצאה ד', עמ' 77 וכו'). וגם August Bludau, *Juden und Judenverfolgungen im alten Alexandria*, 16 והלאה, אביגדור צ'ריקובר, היהודים והיונים בתקופה ההלניסטית, עמ' 408). ואפשר, שקלודיוס כתב מה שכתב כהשפעת ירדיו מכין היהודים (מבית האלאבארד היהודי באלכסנדריה או מבית הורדוס), ואלה חפצו להמתיק את אסורו של אבנוסטוס שאסר למנות אתנארכים יהודים חדשים, וחפצו לתאר את הקיסר הזה כאוהב יהודים. וקלודיוס לא חקר בעצמו אחר הענין וכתב מה ששמע מפי היהודים, על כל פנים אין להוציא מזה את המסקנה, שמכתב קלודיוס הוא מזויף, כמו שעושה צ'ריקובר בכקרתו המפורזה. אך אם כך ואם כך, דברי פילון הם עיקר בענינים כאלה, שכן היה כמעט עד ראייה להם.

שלישם ושמונה וכו'. פילון אינו מוסר לנו את המספר של כל חברי המועצה היהודית באלכסנדריה. ואפשר שמספרם היה כמספר חברי הסנהדריה בירושלים. ראה תוספתא סוכה ד', ו' על הבסיליקי של יהודי מצרים, שבעים ואחת קתדראות של זהב היו שם כנגד שבעים ואחד זקנים. זקנים (gerontes) נקראו חברי „מועצת הזקנים“ (gerusia) של יהודי אלכסנדריה.

רשעתו הנדולה נראתה גם במעשים אחרים. המלומד הצרפתי
76 Masselieu בספרו *Le classement des oeuvres de Philon*

ורייטר, שהוציא לאור את הספרים ההיסטוריים של פילון, במבוא להוצאה נדולה עם L, שניהם מפרשים את המלים $\delta\iota'\epsilon\tau\acute{\epsilon}\rho\omega\nu$: בסקומות אחרים. לפי זה צריכים לתרגם: את רשעת פלאקוס הראינו גם במקומות אחרים, ואם הדבר כך, יש גם מכאן ראייה, שהספר „נגד פלאקוס“ כמו שהוא לפנינו הוא לקוי, שכן אין אנחנו מוצאים בו את המקומות האמורים. אבל את המלים היוניות אפשר להבין גם במשמעות: במעשים אחרים, ואין כל ראייה. אשר לעצם הענין — הצדק עם המלומדים הנוכחים, כי על יסוד נמוקים אחרים אפשר להוכיח, שחלקים שונים מן הספר אבדו.

אבאודוס (Euodos), טריפון (Trypho) ואנדרון (Andro) ראוי לציין, שגם ברשימת תשעת זקני הקהלה שנמצאה בקיריני (עיין שירר, חלק ג', הוצאה ד', עם' 79) יש רק אחד שנקרא בשם עברי (יוסף) והאחרים נושאים שמות יוניים. אפס, אין מזה ראייה להתבוללותם של יהודי מצרים וקיריני, שהרי גם בין תנאי ארץ ישראל היו הרבה שנקראו בשמות יוניים (אנמיגנוס, טרפון וכו').

78 את המצרים, ובכו את השכבה הנמוכה גם כמובן המשפטי, של תושבי המדינה, היו מכים במגלג, ז"א ברצועות, כעוד שאת האורחים החייבים חכו בשומים. ראה לזה את הקובץ *Dikaionata* בהוצאת *Graeca Halensis* עם' 35. דומה לזה מצאתי בתלמוד ירושלמי, סוטה פרק ט' הלכה י"ב. שם מונה בהדרגה ענשים שונים: „אחד שקלקל בעיר... מסרהו לבעל הזמורה וחבשו, והיה קשה מבעל הזמורה, מסרהו לבעל הרצועה...“

81 לזמן (המאורע). הכונה לחג הולדת („יום ננוסיא“) של הקיסר קאליגולה שחל ביום 31 לירח אבנוסט. התאריך הזה הוא כבר השלישי בין התאריכים שמצאנו עד כאן למאורעות של השנה 38. ראה הערה לסע' 26 (נסיעת אנריפס מרומי לארץ יהודה, בקירוב בסוף יולי), ולסע' 56 (אבל דרוסילה, בקירוב בירת יולי) ורק התאריך הזה הוא מדויק לגמרי. מכאן חשיבותו המרובה בשביל קביעת הכרונולוגיה של המאורעות בשנת 38.

גם הכינוי „המפואר“ epiphanes הוא כינוי אלהי כמו „רב להושיע“, „גומל חסד“ (ראה הערה לסע' 73). בשם-לואי זה נקרא תלמי הה' ואנטיוכוס הר' מלך סוריה.

85 השעה הג' והד' לפי חשבונו עמי הקדם מתאימות לשעה ט', וי' שלנו. הדרכו, אורקסטרה orchestra בין הבימה והמעלות שהיו כחצי גורן עגולה (אמפיתיאטרון) בשביל קהל הצופים. האורקסטרה (המלה נגזרה מן orcheisthai משמע: רקוד) נועדה למשחקי רקוד ולמעמד המקהלה.

89 היהודים במדינות ההלניסטיות החמירו איפוא מיהודי המורה בנוגע לצניעות הנשים. אמנם גם בארץ ישראל דרשו מן האשה, שלא תהיה „יוצאנית“, אבל מאידך ניסא אנו מוצאים, שנשים עסקו לפעמים במסחר בשוקים וברחובות (ראה משנה כתובות ט', ד': המושיב את אשתו חנונית וכו'). לעומת זה היתה האשה היונית סגורה ומסוגרה, וביחוד הכתולות. ראה: **Guhl und Koner, Leben der Griechen und Römer** הוצאה ו', עמ' 318. ואפשר שהיונים השפיעו בנידון זה על שכניהם היהודים. השווה גם את ספרי „היהדות והיונות“ (פולנית) עמ' 38 על הענין הזה. — קצת סתירה יש מכאן לסע' 95 שם אנו מוצאים יהודיות גם בשוק ונם בתיאטרון.

90 ווילריך (Klio, Beiträge zur alten Geschichte III, 407) מפקפק, אם באמת לא היה בידי היהודים כל נשק, שהרי תיכף אחרי רציחת קאיוס כראשית השנה 41 אנתנו מוצאים את היהודים כשהם מווינים ונלחמים בשכניהם היונים באלכסנדריה (יוסף ב"ט, קרמ' י"ט, ה', ב'). אמנם אין מכאן ראיה, כי מן הנקל היה ליהודים להשיג נשק הודות למנע ומשא תמיד שהיה בין יהודי מצרים ויהודי א"י. הרבה נשק לא היה נחוץ להם, כי מומן לזמן הפשו בבתי המצריים אחרי נשק (סע' 32) בכדי שלא יתקוממו נגד רומי. האסור הזה גרם בלי ספק, שהנשק לא היה כל כך שכוח גם אצל המצריים. חוץ מזה אם נניח שהיה ליהודים נשק, קושית פילון במקומה עומדת: אלמלי היה באמת נשק בידי היהודים, כלום היו נותנים את נפשתייהם למכרים ואת בתייהם לגוזלים? (סע' 94).

91 פילון משתמש במקומות שונים באמרתו השנונה של טולון: **Τίχται Κόρος ὕβρις** („השובע מוליד את הפריצות“). ראה למשל, „על כלבול השפות“ סע' 7 ואת הערתי למקום זה בתרגום הגרמני בכרך החמישי של ספרי פילון בשפה זו. רעיון דומה יש בתורה: „מן תאכל ושבעת... ורם לבכר“ (דברים ח', י"ב-ד); „וישמו ישרון ויבעט“ (שם ל"ב, ט"ו). „שבועו וירם לבם (הושע י"ג, ו').

92 נוסח המקורה על בדיקת הנשק נמצא אצל **Mitteis-Wilcken, Grundzüge und Chrestomathie der Papyrskunde I 2, 22.**

- הזנת פשוט... בבית החזיון וכו', ראה הערה לסע' 89. 95
- להביא בשר חזיר וכו'. צוררי ישראל באלכסנדריה השתמשו איפוא 96
- באמצעים המנוסים עוד מימי רדיפות אנטיוכוס אפיפנס.
- תוכן ההלטה (prephisma) היה כעין תזכיר אשר בו הביעו היהודים 97
- את אמונתם לקיסר ולבית אבנוסטוס. — קבלת רשיון לשליחת מלאכות אל הקיסר היתה כרוכה בקושי גדול. הנציבים לא היו נוחים לתת רשיון כזה. והיהודים לא קבלו רשות לשלוח צירים אל הקיסר קאיוס בדבר הפרעות באלכסנדריה אלא אחר זמן רב, בימי נציבותו של הנציב החדש ויטראסיוס פוליון שבא במקומו של פלאקוס. ראה גם „המלאכות" סע' 247.
- שאני עצמי אמלא את שליחות הציר וכו'. ראוי להזכיר, 98
- שפלאקוס נתמנה נציב על מצרים בסוף שנת 32 או בראשית שנת 33. (ראה הערה לסע' 2) ושנציבותו היתה מוגבלת לשש שנים (סע' 8), ופלאקוס היה עומד איפוא להתפטר כבר ממשרתו במשך שנה או פחות מזה. פלאקוס יכול איפוא להבטיח ליהודים, כי בשוכו לרומי ימסור בעצמו לקיסר את תזכירם של יהודי אלכסנדריה. השקידה הטופרזה של הנציב לטובת היהודים הולכה שולל לא רק את יהודי אלכסנדריה, אלא גם את המתרגם הצרפתי דילונאי שסבר, כי הנציב הבטיח מה שהבטיח מתוך כונה רצויה. כלום אין חריצות כזאת מצד הנציב לטובת היהודים מעוררת חשד?
- שהיית אנריפס באלכסנדריה האמורה כאן הלה כבר בשנת 99
39. לפי יוסף ב"מ מלחמ' ב', ט', ו' נסע אנריפס בשנה זו לרומי בדבר סכסוכו עם הורדוס אנטיופס. ואף שבקדמ' י"ח, ז', א"ב' כתוב, שאנריפס שלח ציר אחד, ושמו פורטונאטוס, בענין זה, נראה שאנריפס עצמו נסע לרומי אחר כך. כל זה התרחש על כל פנים לפני הסתו שנת 39, כי בסתו שנה זו עזב קאיוס את רומי, כדי לקחת חבל במסע החיילות רומיים נגד הגאלים, הנרמנים והבריטים (דיון קאסיוס LIX 21 וכו', סוויטוניוס, חיי קאליגולה 17. 43—49) ולא שב עד לירח אבנוסט שנת 40. אנריפס בא איפוא לרומי כבר אחרי כשלון פלאקוס שחל עוד בשנת 38, להוציא מדעת המתרגם הצרפתי דילונאי שסובר, כי אנריפס נרם בעיקר למפלת נציב מצרים, ראה הערה לסעיף הקרוב.
- החלה אחרי כן וכו'. המלים האלה מתקשרות עם סוף הסעיף 101, 104
- ולא עם הסעיף הקודם, שכן נסיעת אנריפס לרומי היתה אחרי כשלון פלאקוס. הסעיפים 102—103 הם איפוא רק דיגרסיה, וסעיף 104 ממשיך את הענין שנפסק על ידי הסטיה הזאת.
- מדת הדיו, במקור נזכרת אליפת היושר (Dike). במקום הכטוי

- האליזי הזה הכנסתי מושג עברי טהור, שהרי פילון רניץ להשתמש בכטויים אליזיים כעין זה רק לשם שפור הסגנון, והכונה היא למדת הצדק של אלהים.
- הקיסר טיבריוס שקד על טובת המדינות הרומיות, והתאמץ כפי האפשר למנוע את המשניחים והנציבים השונים מנצלן. ראה יוסף ב"מ קדמ' י"ח, ו' ה'. נציבי המדינות צריכים להיות, לדעת טיבריוס, כרועים טובים (סוויטוניוס, חיי טיבריוס 32).
- על זמן נציבות פלאקוס ראה סע' 8 והערה לסע' 98.
- על האי פארוס כנבול המערבי של חוף אלכסנדריה. ראה הערה לסע' 27. —
- הזהירות המרובה של באסוס לא היתה מיותרת, כי אלמלי ידע פלאקוס מראש את הצפוי לו, היה יכול לעורר מרד בעזרת החיילות אשר סרו למשמעתו כמפקד (praefectus). החשש הזה מובע בפירוש ב"המלאכות" סע' 250 ביחס אל פטרנויוס נציב סוריה, אשר גם אותו הפץ קאיוס לענוש, אלא נזהר מאד מפני הטעם הנזכר.
- זכר למנהג לשתות "לחיים" אצל היונים מצאתי אצל תיאוקריטוס 18, XIV (Kyniske)
- כי יש בכוח השכל וכו'. רעיון דומה נמצא בסע' 186 שבשעת הסכנה יש בכוחו של שכל האדם לתפוש ענינים שונים כהרף-עין. הדבר מתאים אל הנסיון הפסיכולוגי.
- ובצדק החלה פורענותו וכו'. במקום זה ובמקומות אחרים עד סוף הספר חוזר ונשנה הרעיון הירוע מן המדרש, שאלהים נפרע מן הרשעים „מדה כנגד מדה". גם בפרקים האחרונים של ספר „חכמת שלמה" מוטעם הרעיון הזה בצורות שונות, וביחוד בפרק י"א, פסוק ט"ז: „כי דבר אשר יחטא האדם, בו ישפט". לפי הכלל הזה מתאר פילון גם את יסורי פלאקוס, באופן שהיו מקבילים לצרות אשר סבלו היהודים מיד הנציב המתאכזר. על הענין הזה ראה עכשו מאמרי: Ein Jüdisch-hellenistischer Midrasch über den Auszug aus Aegypten בירחון היהודי-גרמני, ברסלוי 1934, 575—558.
- השתוות היום והלילה. „תקופת" הסתו חלה בירח ספטמבר. ובכן יש לנו התאריך של ראשית כשלון פלאקוס. התאריך הזה הוא הרביעי בתאור המאורעות של השנה 38. על שלשת האחרים השוה הערה לסע' 81.
- המתנה. כלומר קטרסטיון של הצבא הרומי אשר מקום מעמדו היה באלכסנדריה. תפקיד הצבא היה לשמור על אוכלוסי העיר הפוחזים והפזויזים בכל יתקוממו לשלטון רומי.

121. את הרעיון שאסור לשמוח למפלת האויב, שאנחנו קוראים בתפלה זכה זו, נמנע פילון בדיוק בספרו „על אהבת הבריות“ סע' 116 וכו' בקשר עם הפסוק שמות כ"ג, ד'. אמנם הסופר אינו מביא את הפסוקים המפורשים, כגון „בנפל אויבך אל תשמח וכו' (משלי כ"ד, י"ז), או: „אם תשמח בפיך משנאי“ (איוב ל"א, כ"ט). פילון, כנראה, לא היה בקי בספרים האלה. את ספר משלי הוא מביא רק פעמים אחדות בכל כתביו, ואת איוב יביא רק פעם אחת. ראה את המלון של *Leisegang* לספרי פילון.
123. בני אֶל־מות. אלה הם המלאכים אשר הם בגדר של היינו תך עם „מאמרי“ אלהים *Logoi* לפי שיטת פילון. ברם בבטוי הזה רגיל פילון לסמן גם את הכוכבים ואת הרקיע.
- גורשנו ממושב בני־אדם; כדיוק: גורשנו מכל דברים אחרים הנעשים בידי אדם.
125. בראשית החורף וכו'. המתרגם הצרפתי דילונאי משער, שפלאקוס נשאר במאסר באלכסנדריה שבועות אחדים, ובמשך הזמן הזה הוכן התומר למשפט הנציב ברומי, ובראשית שנת 39 הובא כספינה לרומי. המתרגם הצרפתי שכח שפלאקוס נתפש בירח ספטמבר כנ"ל, בעוד שהנסיעה עצמה לא ארכה זמן רב, כמובח מסע' 110. אם כך ואם כך ואנחנו עומדים כאן כבר בסוף שנת 38.
126. על ערך הכינויים נומל חסד, רב להושיע ראה הערה למע' 78. אשר לכנוי רבון (ביונית: *despotes*, לטינית *dominus*). ראוי להעיר שהכינוי הזה היה נכבד מאד. את אבגוסטוס קראו בשם רבון (דיון קאסיוס *LX 5*) אבל הוא עצמו אסר אח"כ להשתמש בכינוי זה ביחס אליו, כי הכינוי הזה מיוחד הוא לאלים (סוויטוניוס, חיי אבגוסטוס 68). גם טיבריוס הוציא אסור כזה (דיון קאסיוס *L VII 8*, סוויטוניוס, חיי טיבריוס 27; טציטוס היסטוריה II, 87). זכר לחשיבות הכינוי רבון *dominus* שתמר במדרש: „בשעה שברא הקב"ה אדם הראשון טעו מלאכי השרת ובקשו לומר לפניו קדוש. משל למלך... והיו בני המדינה מבקשין לומר למלך: דומינו! *domine*, מדרש בראשית רבה ח', י'; קהלת רבה ו', י'.
- קאיוס היה הראשון שדרש, כי יפנו אליו בכינוי רבון. הכינוי הזה נמצא פעמים אחדות ב„המלאכות“ ביחס אל קאיוס.
127. לפי החוק הרומי לא היה עבד רשאי להעיד נגד אדוניו, יצרון *Pro Milone 22* טציטו *Annales II, 30* ועוד, דיון קאסיוס *L VII, 14* על עדות עבדים בכלל ראה מומסן „משפט פלילי רומי“ (גרמ'), עמ' 420 ואילך.
128. תחת שלטון טיבריוס נפוצו המשפטים על „פשע עלבון הוד הקיסר“

(*Crimen laesae maiestatis*) במדה שלא היתה ידועה בימי אבגוסטוס (מציטוס *Annales I, 73*). אמנם את עזותו של לאמפון וחברו איסידורוס כלפי הקיסר קלודיוס אפשר להכיר מן הפאפירוסים שהוציא בפעם הראשונה תיאודור ריינאד. לאמפון קורא שם לקיסר בשם „משוגע“.

לאמפון היה איפוא נמנסי ארד (נניד הנמנסיון; הנמנסיון היה בעיקר מוסד לתרגילי התגוששות). זאת היתה משרה נכבדה, אבל כרוכה היתה בהוצאות גדולות. מן הפאפירוסים הנזכרים נראה שגם איסידורוס היה נמנסיארד בימי קלודיוס.

מפקד הפקידים. המלה היונית *δοκιμασία* מסמנת מפקדים ומבחנים שונים. אבל כאן מדובר על מפקד הפקידים שהיו מבקרים לעתים מוזמנות את מעבם החמרי, עד כמה מלאו את חובותיהם כלפי המדינה בתשלומי מסים וכדומה. ראה: *Pauly Wissowa, Real-Encyclopädie d. class. Altert. V 1268*.

על השכונות המופרזה המיוחדת למדינת מצרים ראה הערה לסע' 3. 133

איסידורוס נקרא בפאפירוס שהוציא לאור תיאודור ריינאד „מחוסר נימוס“. 135

שחצנותו גרמה למיתתו מטעם הקיסר קלודיוס. לשוא התאמץ ווילריך, *Hugo Willrich, Judaica, 128* לתאר את איסידורוס ולאמפון כבני עליה. חוץ מזה הלא הם היו חבריו וירידייו של אפיון הדימוג ה„מרעיש עולמות“, ואדם ניכר בתכורתו...

פלוגות. המלה היונית *symmoría* הנוכרת כאן יש מובנים שונים. היו „סימוריות“ כשכבות שונות של משלמי מסים, או כחבורות תיות לשם קיום טקסים הגיניים שונים. כאן מדובר כנראה על פלוגות אפנים (צעירים) המזכירות את פלוגות הסקויטים בזמננו. „סימוריות“ כאלה נזכרות בפאפירוס אחד משנת 99 לספח"נ שנמצא באוכסירינקוס במצרים ונתפרסם בספר: *Mittes-Wilcken, Chrestomatie I 2n. 148*.

אלה הן החבורות הנוכרות בסע' 4. 136

בנמנסיון או באצטדיון היו רגילים לערוך אספות פומביות. כך עשו 139

גם בארץ ישראל, למשל בטבריה (יוסף ב"מ, חיי יוסף סע' 331). ראה גם במס' כתובות ה' ע"א: „הולכין לטיאטראות ולקרקסאות לפקח על עמקי רבים. — לערוך אספה ולהועץ) בשבת.“

מקום זה חשוב מפאת ערכו התרבותי-ההיסטורי, כפי שמעיד דילונאי בצדק.. מכאן אפשר ללמוד, שהמנהג לשכור אנשים לשם מחיאת כפים (*la claque*) כנהוג עוד בימינו בתיאטרונים, ראשיתו בתקופה עתיקה.

- 144 *ἀτιμία* להכריו על קלנו. העונש של הכרות קלון (ביונית): *ἀτιμία* לטינית (*ignominia*). בתוקף העונש הזה הפסיד התייב את זכויותיו האזרחיות. אמנם לעונש *ἀτιμία* היו מדרגות שונות לפי גודל הפשע. ראה *Pauly* *Wissowa, Real-Encyclopädie d. class. Altert. II, 2101 sqq*. עונש כזה בעד העלבת הפקידים נזכר אצל *Demosthenes XXI, 32*.
- 145 איסדורוס הספיק איפוא לשוב עוד בשנת 38, כימי נציבותו של פלאקוס, ולהמשיך את פעולתו הדימונית, הפעם לעורר את חמת האמפסוף נגד היהודים. ומה היתה עמדת פלאקוס לגבי איסדורוס שחזר מן הגולה? פילון אינו נותן לנו תשובה ברורה, אבל מן המסופר בסע' 18 אפשר להסיק שפלאקוס עשה שלום גם עמו לאחר מות טיבריוס.
- 150 הנכסים שהחרמו על יסוד העונש של החרמת רכוש (*proscriptio*) עברו לאוצר המדינה. בראשית שנת 39 שאנחנו עומדים בה, התחשב עוד קאיוס בחוקים הקיימים במדת מה, בעוד שאח"כ לא היה כל מעצור לרוחו, והכל היה מותר לו, לפי דברי סוויטוניוס *omnia mihi licere* (חיי קאליגולה 29).
- 151 פילון אינו מוכיר את הפשע אשר בו האשימו את פלאקוס, אבל אין זה חשוב. אנשים כאיסדורוס ידעו לברות מלבם עלילות שונות, שהרי גם בימי טיבריוס האשים הדימוג הזה את הנציב בלי כל יסוד (סע' 139). נוסף על זה היה כל ענין משפט פלאקוס שבא, „בגזירה עליונה” רק כסותעיונים, ובאמת הוציא קאיוס את נור דינו של פלאקוס לחובה בטרם היה עוד המשפט.
- לפידוס (*Aemilius Lepidus*) היה בעל השפעה בחצר הקיסר. על סופו המר של לפידוס ראה הערה לסע' 181.
- 152 באותה דרך עצמה וכו'. דרך אחרת מאיטליה למצרים, יותר נוחה ורגילה, היתה זו של אנריפס (פומיאוליאלכסנדריה, ראה סע' 26 ואילך).
- 154 וכו' על המקומות אשר עבר עליהם פלאקוס בדרכו לאנדרוס ראה: מפתח.
- 158 על עמדתו של פלאקוס בחצר טיבריוס והתמנותו לנציב מצרים ראה גם סע' 2. 8.
- עוד אוקטאביינוס ספח את מצרים לנכסיו הפרטיים, ולא נחשבה למדינה של העם הרומי.
- 163 אלכסנדריה יכולה להקרא „רבת הערים” מפני חמשת רובעיה הגדולים העשירים באוכלוסים (ראה סע' 55).
- 164 לשם הכרת דרך יצירתו של פילון מענין להשוות את שני הסעיפים 164—165 עם „על יוסף” סע' 126. שם מתאר הסופר את חיי האדם כחלום. כל מעשי בני אדם הם כדמויות שוא של חלומות אשר יגווזו חיש מהר. את הרעיונות לתאר

הזה שאב הסופר ממקור סקיפטי אחד, אפשר מספרי הסקיפטיקן אניסירמוס
 H. von Arnim, Quellenstudien zu Philo השוה Aenesidemos

עמ' 94 ואילך. את הרעיונות האלה עצמם כמעט מלה במלה שם פילון בפי הנציב
 פלאקוסו

בסעיף זה מכירים את הרימיניסצניה מן הפסוקים: „ופחדת לילה ויומם 167

ולא תאמין בחייר. בבקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בקר ממחר
 לבכך אשר תפחד וממראה עיניך אשר תראה” (דברים כ”ה, ס”ו-ס”ז). השוה גם
 את הפסוק הקודם).

פלאקוס גלה לאנדרום בראשית 39 ואפשר שישב שם עוד בשנת 108

40 ולא נרצה עד שקאיוס שב מן החזית המערבית בירה אבנוסט שנת 40.

הקוריבנטיים (Corybantes) הם כהני האלילה הפריגית קיבילו 169
 (Cybele). הבהנים שרתו לפני האלילה הזאת מתוך התלהבות גדולה

שהיתה מוגברת על ידי השאון והרעש שהקימו בזמרתם הפרועה ובמחול המחנים.

פלאקוס עושה תשובה כמו אנטיוכוס בחשמונאים ספר ב' פרק ט' שגם 170

הוא נענש לפי הכלל של: מדה כנגד מדה כמו פלאקוס (השוה חשמ' ב' פרק ט”ו,
 פסוק ה' וכו'); אלא שאנטיוכוס אומר אפילו להתייהר (שם פסוק י”ז) בעוד
 שפלאקוס מדבר גם עכשו כאלילי („מלך האלים”).

למען ישמחו אויביהם וכו', זהו הנמוק האמתי של הפקודה 172

שהוציא פלאקוס נגד היהודים בשללו מהם כל זכויות אזרחים ותושבים. מה שחצר
 בסע' 54 השלם כאן בודויו של הנציב.

אלות הנקמה או, יותר נכון, אלות העונש (Poenae) ומלאכי 175

החבלה (Alastores) יש להן תפקיד דומה לזה של האריניות (Erinyes)
 קרודפות ונוגשות את האנשים אשר ידיהם מגואלות בדם נקיים (השוה למשל את
 הטראגדיה של איכילוס „האבמנידות“). תאור נפלא לענין זה ידוע מן השיר
 „הענורים של איבוקוס” מאת שילר. — מובן שפלאקוס מדבר גם כאן כאלילי,
 כמו בסע' 170.

התקוה הטובה מיוחדת לפי אפלטון לאנשים טובים וישרים (מדינה 176

E 330 I). אפלטון נשען בזה על המשורר היווני פינדאר. זאת למד גם מפי
 רבו סוקראטס שהלך למות מתוך תקוה טובה (אפלטון), התנצלות סוקראטס
 (41 C, 40 C). את ערך התקוה הטובה מדגישים הפילוסופים המאוחרים,

כגון ציצרון (Tinx. I, 32) ועוד. היהדות ההלניסטית השקיפה על התקוה
 כעל יסוד האמונה. התקוה היא הנטע הרד אשר נטע אלהים כנשמת האדם והיא
 מקור האמונה באלהים (פילון), על הגמול סע' י' וכו'). מן היהדות ההלניסטית
 למדו מיסדי הנצרות את ערך התקוה וקבעוה כאחת המעלות העקרויות של האדם

המאמין. ראה את ספרי „פילון האלכסנדרוני, האדם, מפעליו ומשנתו הפילוסופית“ (פולנית) עמ' 130.

179 לטרופ נפשי בכפי וכו', לפי דעת חכמי הסטואה הרשות בידי החכם

לטרופ את נפשו בכפו, או לפי הבטוי המיוחד לסטואה „לרדת מעל בימת החיים“, אם אין תנאי החיים נאים לו, בעוד שאפלטון (ראה פירון B 62) אוסר זאת.

181 יראת לפידוס לא היתה פחד שוא; קאיוס האשימו לאחר זמן — אמנם

מפני טעם אחר, היינו, שהוא אורב לנפשו — והוציא את דינו למות (סוויטוניוס, חיי קאליגולה 24; חיי קלוריוס 9).

183 וכו' בסעיפים האלה מוסר לנו פילון קוים מענינים מאפיו של קאיוס. הוא

רצה אנשים מתוך התולים בלי כל רגשי נוחם. כמעט כל הפרטים הנמצאים כאן

מתאימים למה שאנו יודעים ממקומות אחרים. וכך מספר סוויטוניוס („חיי קאליגולה“ 50) ששנת קאיוס נדה לעתים תכופות מעיניו, ואם נרדם לשעות

מועטות לא שכב במנוחה, אלא הזיונות רעים בעתוהו. — על הרשימות המרובות שהוציא קאיוס באכזריותו חרשות לבקרים להמית אנשים נכבדים נשואי פנים

מספר סוויטוניוס (שם 29). בקשר עם מנהגו של קאיוס להרוג אנשים שנתחייבו תחלה חובת גלות (מלבד עדותו של פילון נמצא הדבר גם אצל סוויטוניוס, שם

28 ודיון קאסיוס (LIX, 18) מיישב שירר (חלק א', הוצ' ד' עמ' 449 וכו') את הסתירה שבין המקורות אשר לסופו של הורדוס אנטיפס נסיד יהודה. כי לפי

יוסף ב"מ (קדמ' י"ח, ז', ב') הלך הנסיד הזה בגולה, ולפי דיון קאסיוס (LIX, 8) נהרג. אמנם על יסוד מה שאנחנו יודעים מאכזריותו של קאיוס אפשר לתרץ את

הסתירה, היינו שגם הורדוס אנטיפס תחלה גלה ואח"כ נהרג בגולה, וגורלו היה איפוא כגורל פלאקוס.

180 מראשית תאור העונש אשר סבל פלאקוס (סע' 115) עד סופו עובר כחוט

השני הרעיון שאלהים נפרע מן הפושעים מדה כנגד מדה, וכך מזכיר גם הפרט האחרון (התפוררות גוף פלאקוס) את ריסוק איבריהם של היהודים אשר

נהרגו בהסכמתו החשאית של הנציב (סע' 71), והוא הדין ביתר הפרטים.

מענינת מאד השקפתו המקורית של המלומד הידוע ווילמן על הספר „נגד פלאקוס“ המלומד הוה Ulrich Wilcken, Zum alexandrinischen Antisemitismus, Abhandlungen der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaft XXVII 783

מוצא בתאור נורל פלאקוס אצל פילון עקבות ההשפעה של ספר דניאל. כנבוכדנצר

כן גם פלאקוס גולה מכל ארצות הישוב, וכמוהו גם פלאקוס חי בכבדיות כחיות מרא. גם תפלת פלאקוס דומה לזו של נבוכדנצר. ולסוף מזכירה פרשת התפטר

של פלאקום בעת המסכה את סעודת בלשצר בספר דניאל. זאת היא דעת ווילקון, ברם מסופקני מאד, אם ווילקון קלע אל המטרה, כפי שחושבים מקצת מלומדים. בענין המפוקפק הזה חשובה לפי דעתי העובדה שפילון אינו מזכיר את ספר דניאל אפילו פעם אחת בכל ספריו המרובים, וקרוב לוודאי, שלא ידע את הספר הזה כלל.

191 גם על פלאקום. גם לרבות את סיאנוס שעל נגישותיו אשר נגש את היהודים וסופו הרע סיפר פילון בספר מיוחד אשר לא נשתמר. המתרגמים הלטיני מננאי והצרפתי דילונאי לא ירדו לסוף דעתו של פילון והשמיטו בתרגומם את המלה גם, החשובה מאד, כאמור.

במלים האחרונות מבליט פילון את מנמת ספרו. הוא לא הפץ להורות היסטוריה סתם, אלא שאף להראות את נודל השנתת אלהים, ומכאן גם שם הספר בכתבי יד: נגד פלאקום או על ההשגחה.